

УДК 347.12 (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.9>

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЛЮДСЬКИХ АНАТОМІЧНИХ/БІОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ, ЕМБРІОНІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Квіт Наталія Михайлівна,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

Кінаш Дмитро Вадимович,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті надано характеристику правовому режиму людських анатомічних/біологічних матеріалів, ембріонів як об'єктів цивільних правовідносин. Під час дослідження встановлено законодавчі підходи до визначення змісту цих понять, а саме визначено зміст понять анатомічного матеріалу та біологічного матеріалу, які закріплені у Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» та Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини, згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я, затверджених Наказом МОЗ України № 286 від 02.03.2016 року, їхні спільні та відмінні елементи. Проаналізовано питання щодо необхідності визначення анатомічних та біологічних матеріалів єдиним терміном. Визначено правову природу таких об'єктів у контексті об'єктів цивільного права, а саме матеріальних та нематеріальних благ. Досліджено проблему щодо поширення на анатомічні/біологічні матеріали положень речового права, віднесення таких до об'єктів матеріального світу. Встановлено матеріальну цінність анатомічного/біологічного матеріалу. Дослідженню піддано також питання оборотоздатності згаданих матеріалів. Вивчено український та зарубіжний досвід щодо регулювання соматичних прав людини. Визначено правові наслідки у випадку трансплантації анатомічного/біологічного матеріалу реципієнтові, персонального зберігання такого у біобанку, а також іншого розпорядження таким у площині речового та особистого немайнового права. Встановлено ознаки окреслених матеріалів як об'єктів особистих немайнових прав. Проаналізовано правовий зв'язок особи з анатомічним/біологічним матеріалом та проблематику припинення такого зв'язку. Запропоновано доповнити Цивільний кодекс України статтею 179-1 «Людські анатомічні/біологічні матеріали та неімплантований ембріон», яка покликана врегулювати питання правового режиму анатомічних/біологічних матеріалів, неімплантованих ембріонів, визначивши такі особливими об'єктами цивільних прав, встановивши порядок та правові наслідки розпорядження такими матеріалами, їх використання і зберігання, а також створивши правові гарантії для донорів від несанкціонованого використання таких та генетичних даних, що містяться в них. Крім того, вказаною нормою встановлюється порядок переходу прав на анатомічний/біологічний матеріал, ембріони після смерті особи та заборона комерціалізації такого матеріалу.

Ключові слова: анатомічні матеріали, біологічні матеріали, ембріони, гемопоетичні стовбурові клітини, ембріофетальні матеріали, плацента, трансплантація, біобанк.

Kvit Nataliya, Kinash Dmyitro. Legal regime of human anatomical/biological materials, embryos as objects of civil legal relations

The article provides a legal description of the legal regime of human anatomical/biological materials, embryos as objects of civil legal relations. During the research, legislative approaches to defining the content of these concepts were established, namely the content of the concepts of anatomical material and biological material, which are enshrined in the Law of Ukraine "On the Application of Transplantation of Anatomical Materials to Humans" and the Licensing Conditions for Conducting Business Activities of Banks of Umbilical Cord Blood, Other Tissues and Cells person, according to the list approved by the Ministry of Health, approved by the Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 286 dated 02.03.2016, their common and distinctive elements. The issue of the need to define anatomical and biological materials with a single term was analyzed. The legal nature of these objects in the context of objects of civil law, namely tangible and intangible goods, is determined. The problem of extending the provisions of real property law to anatomical/biological materials, their attribution to the objects of the material world has been investigated. The material value of anatomical/biological material has been established. The issue of recyclability of the mentioned materials was also investigated. Studied the Ukrainian and foreign experience regarding the regulation of somatic human rights. Defined the legal consequences in the case of transplantation of anatomical/biological material to the recipient, personal storage of such material in a biobank, as well as other disposal of such material in the area of real and personal non-property law. The signs of the outlined materials as objects of personal non-property rights have been established. Analyzed the legal relationship between a person and anatomical/biological material and the issues of terminating such a relationship. It is proposed to supplement the Civil Code of Ukraine with Article 179-1 "Human anatomical/biological materials and non-implanted embryos", which is intended to regulate the issue of the legal regime of anatomical/biological materials, non-implanted embryos, defining them as special objects of civil rights, establishing the order and legal consequences of the disposal of such materials, their use and storage, as well as creating legal guarantees for donors against unauthorized use of such and genetic data contained in them. In addition, the specified norm establishes the procedure for the transfer of rights to anatomical/biological material, embryos after the death of a person and the prohibition of commercialization of such material.

Key words: *anatomical materials, biological materials, embryos, hematopoietic stem cells, embryofetal materials, placenta, transplantation, biobank.*

Насамперед необхідно з'ясувати підхід законодавця до розуміння поняття тілесних субстанцій, що мають людське походження. У вітчизняному законодавстві застосовуються різні терміни для позначення цього об'єкта правовідносин, натомість його правовий режим цивільним законодавством не визначається, що є значною прогалиною та потребує уваги законотворця в рамках ректифікаційних процесів.

Основна частина. У Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»¹, який набрав чинності з 1 січня 2019 року анатомічні матеріали у ст. 1 ч. 1 п. 1 визначено як органи (їх частини), тканини, анатомічні

утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини. Отже, законодавець, по-перше, наголосив на тому, що, крім органів, до анатомічних матеріалів також належать їх частини; по-друге, включив також до визначення анатомічних матеріалів фетальні матеріали людини, які в попередній редакції закону були окремо визначені у ст. 1 як анатомічні матеріали мертвого ембріона (плода) людини, а також змінив сам підхід до визначення цього поняття.

У законодавстві немає уніфікованої термінології та єдиного підходу до її визначення. Зокрема, крім терміна «анатомічні матеріали» законодавець також використовує термін «біологічні матеріали». Згідно з п. 3 ч. 4 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини, згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я, затверджених Наказом

¹ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 року № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (дата звернення: 26.12.2022).

МОЗ України № 286 від 02.03.2016 року², «біологічний матеріал – це тканини, клітини, біологічні рідини, секрети і продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення, мазки, зіскоби, змиви, біопсійний матеріал, що отримані від людини, а також матеріал ембріофетального походження». Тут варто звернути увагу, що до набрання чинності цим нормативно-правовим актом поняття біологічних матеріалів не мало нормативного закріплення, отже, є одним із позитивів цього спеціального акта.

Поняття анатомічних та біологічних матеріалів за змістом мають і спільні, і відмінні елементи. Можна зобразити їх співвідношення схематично таким чином:

Хоча деякі об'єкти, щодо яких здійснюється діяльність у сфері трансплантації та біобанкінгу, є спільними і може здатися, що це спричинить проблеми із визначенням їхньої сфери правового регулювання, проте головною ознакою, що розмежує їх, є саме мета такої діяльності. Метою діяльності з трансплантації є сама трансплантація, яка визначається у ст. 1 Закону як спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнтові, і спрямований на відновлення здоров'я людини. Мета ж діяльності, об'єктом якої виступає біобанк, полягає в переробці (процесінгу), маркуванні (кодуванні), консервуванні, тестуванні (перевірці), зберіганні, наданні (реалізації) та/або клінічному застосуванні продуктів та/або препаратів пуповинної крові, інших тканин і клітин людини.

Отже, необхідності вводити єдиний термін не вбачається, з огляду на дві різні сфери, в яких два вищезазначені терміни застосовуються. Навпаки, існування цих двох понять буде інструментом для розмежування сфери застосування трансплантаційного законодавства та законодавства про біобанки.

Цивільні правовідносини виникають з приводу конкретних (матеріальних та нематеріальних) об'єктів, оскільки лише

з їхньою допомогою суб'єкти правовідносин можуть задовольнити ті чи інші свої потреби. Об'єктами цивільних прав є матеріальні та нематеріальні блага (ст. 177 ЦК України)³. Використання законодавцем класифікації благ на матеріальні та нематеріальні – дві взаємовиключні групи, вказує на характерні особливості об'єктів того чи іншого виду та утворює дихотомію об'єктів цивільних прав. В основу такої класифікації покладено природу того чи іншого блага, а саме віднесення їх до предметів матеріального світу. До числа охоронюваних законом нематеріальних благ, а не суб'єктивних прав А.М. Савицька відносить життя та здоров'я особи⁴.

Нематеріальні блага тісно пов'язані з особою суб'єкта і не підлягають відчуженню у будь-якій формі. Проте ця теоретична концепція виявляється дещо дискусійною, якщо розглядати її в контексті здійснення особою права на донорство та права на трансплантацію. Благо здоров'я невід'ємно пов'язане з людиною. Організм людини виступає матеріальною (фізичною) основою блага здоров'я. Благо пов'язане з організмом загалом, а не з окремими його фізичними елементами. На основі блага на здоров'я право формує категорію немайнового права на здоров'я, що має суб'єктивний характер⁵. Звідси висновок, що розпорядження частиною власного організму в межах правовідносин з приводу донорства чи з метою передачі своїх анатомічних матеріалів на зберігання чи для їх дослідження або ж для використання з лікувальною метою не може прирівнюватись до розпорядження благом. Використанню підлягає не здоров'я як благо, а лише матеріальний об'єкт, а саме відокремлений у законний спосіб від організму людини біологічний/анатомічний матеріал, що через свою при-

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 26.12.2022).

⁴ Савицькая А.Н. Гражданская ответственность государственных органов за вред, причиненный их должностными лицами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1953. 18 с. С. 4.

⁵ Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. *Медичне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг ред. С.Г. Стеценка*. Київ : Правова єдність, 2008. 507 с.

² Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.12.2022).

роду може покращити, відновити власне здоров'я, врятувати життя реципієнтові чи послужити об'єктом дослідження для розробки нових ліків чи вивчення певних захворювань.

На відміну від блага, яке може існувати лише за наявності зв'язку із конкретним суб'єктом, анатомічні/біологічні матеріали людини, відокремлені від людини, мають самостійний матеріальний зміст, а отже, є цінністю. Їхня матеріальна цінність проявляється у можливості зберігати корисні властивості та можливості їхньої передачі однією особою іншій (в порядку та межах, встановлених законом). Отже, анатомічні/біологічні матеріали людини, виступаючи матеріальними елементами немайнового блага здоров'я, а, як наслідок, блага життя, самі набувають уречевленого характеру, а тому ними на законних підставах можна розпорядитися в межах, встановлених законодавством та моральними засадами суспільства.

Визначення відносин донорства як матеріальних приводить до висновку про поширення на анатомічні матеріали, вилучені в процесі донорства, правового режиму речі. Річ – це частина матеріального світу, що наділена відносною самостійністю існування⁶. Такої ж позиції дотримується З.В. Ромовська, яка, аналізуючи зміст ст. 290 ЦК України, згідно з якою фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів, зокрема на випадок своєї смерті, робить висновок, що «попри певну психологічну незручність, можна констатувати, що нирка, суглоб чи інший анатомічний матеріал, відділені від людини, володіють юридичними ознаками речі: є предметом матеріального світу, здатні викликати цивільні правовідносини. Незаперечним видається і право власності породілля на плаценту (дитяче місце)»⁷.

Аналогічної думки щодо питання про віднесення анатомічних матеріалів людини до об'єктів цивільних прав (правовідносин) дотримується І.В. Спасибо-

Фатеева, яка наголошує на тому, що якщо донедавна тканини, клітини вважалися виключно складовою частиною людського організму, без якого вони гинули, то з розвитком медичної науки поступово ситуація змінюється. Крім забору, зберігання і використання крові та її компонентів (плазми, еритроцитів, тромбоцитів тощо), стали також використовуватися ембріональні, репродуктивні і соматичні клітини. Сьогодні вже з клітини вирощують тканину, наприклад, шкірну, яку використовують для пересадки шкіри людині. Звідси, говорячи цивілістичною мовою, наявне «виготовлення з однієї речі іншої речі». Тоді виникає алогічна ситуація: якщо майнові права законодавець прирівняв до речей за відсутності у них речової форми, то чому ж не використати те ж правило щодо клітини і тканини, оскільки речовий компонент у них, безумовно, має місце, й вони є благом у розумінні ст. 177 ЦК України⁸.

Іншу думку висловлює О.О. Пунда, який вважає, що анатомічні матеріали (окремі органи, їх групи, їх частини, тканини всіх різновидів, клітини органів), безперечно, є предметами – частиною людського організму. Разом із тим зазначене не повинно приводити до висновку, що коли окремі елементи організму людини є предметами, то й такий організм загалом можна розглядати як предмет (живий «матеріал»). Такий висновок є хибним і заперечує соціально-біологічну природу людини. Людина не є простим, механічним набором функціонуючих у певний спосіб внутрішніх біологічних систем, саме тому неправильно і недопустимо розглядати її як набір «взаємозамінних запасних частин» для інших людей⁹.

Цілком обґрунтованою є позиція харківської цивілістичної школи щодо визначення оборотоздатності особистих немайнових благ, які об'єктивовані, віддільні від особи і можуть бути оцінені у грошовій формі, а їх оборот здійснюється шляхом

⁶ Медичне право України : збірник нормативно-правових актів / упоряд. і наук. ред. Н.Б. Болотіна. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 412 с. С. 121.

⁷ Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс : підручник. 3-є вид., допов. Київ : Дакор, 2013. 672 с.

⁸ Спасибо-Фатеева І. Об'єкти права власності: напрями модернізації права України. *Право власності: європейський досвід та українські реалії* : збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). Київ, 2015. 324 с.

⁹ Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія. Київ, 2005. 436 с. С. 215.

допуску до них інших осіб¹⁰. Проте така концепція не може бути використана для визначення правового режиму та правової природи анатомічних/біологічних матеріалів. Це пов'язано із тим, що оцінка їх у грошовій формі суперечитиме принципу заборони комерціалізації людського тіла та його частин. Тому, на нашу думку, не можна говорити про їх оборотоздатність.

Абсолютно виправданим є підхід С.О. Сліпченка, який відносить органи та інші анатомічні матеріали з людського тіла до матеріальних, але немайнових об'єктів, для яких характерною є наявність фізичної субстанції, але вони не здатні оцінюватися у грошах та бути об'єктом майнового права¹¹.

Зарубіжні юристи останнім часом активно обговорюють проблеми, пов'язані з правовим регулюванням соматичних прав людини. При цьому і науковці, і практики розробляють наукові концепції, сприяють розробці відповідних нормативно-правових актів, що, безперечно, має позитивний вплив також на судову практику. Наприклад, у Франції в цьому напрямі багато зроблено Національним конституційним комітетом із питань етики, рекомендації якого, хоча й не є загальнообов'язковими актами, але мають значний вплив на судову практику та правотворчість. Вони враховані в законах від 29 липня 1994 року «Про повагу до тіла людини» і «Про вилучення і використання частин і продуктів людського організму», відтворених потім у приписах до Кодексу про суспільне здоров'я, а також у Кримінальному та Цивільному кодексах¹².

У статті, яка присвячена дослідженню соматичних прав у контексті українського цивільного законодавства, О.Р. Шишка розглядає як один зі складників цього комплексу прав «право людини щодо її

органів і тканин»¹³. Таке право здебільшого виявляється через презумпцію особи на розпорядження своїми органами і тканинами і за життя, і після смерті – стосовно долі свого тіла, через заповідальний відказ чи покладення на спадкоємця інших обов'язків у заповіті. Щодо останнього, то зміст такого права належить до фантомних прав, тобто прав, за якими неіснуючий суб'єкт права є носієм певних правомочностей у випадках, встановлених законом. Так, відповідно до ч. 4 ст. 289 ЦК України в особи є право розпоряджатися своїми органами та іншими анатомічними матеріалами тіла на випадок смерті. Тобто суб'єкт має право в майбутньому на підставі зафіксованого у встановленому порядку заповідального розпорядження (ст. 1233 ЦК України) розпоряджатися собою. А медичні та інші установи на підставі цих повноважень мають право на законних підставах відділити від тіла органи та інші анатомічні матеріали для цілей, що зумовлені метою їхньої діяльності.

Висновки. Отже, виходячи із концепції, яка нині підтримується більшістю українських цивілістів, «уречевлення» окремих елементів організму людини, їх перетворення на анатомічні/біологічні матеріали відбувається з моменту від'єднання їх від організму (вилучення з організму) живої чи мертвої людини з донорською чи іншою незабороненою законодавством чи нормами моралі метою.

Після того, як анатомічний/біологічний матеріал трансплантовано (введено) реципієнтові, свій «уречевлений» зміст він автоматично втрачає, перетворюючись на невід'ємну частину організму реципієнта, що, своєю чергою, спричиняє втрату правового зв'язку особи-донора із цим об'єктом (крім випадків аутотрансплантації). Проте, якщо такий анатомічний матеріал вилучається з іншою метою, можуть виникати інші конструкції правового зв'язку особи, від якої цей матеріал походить із таким об'єктом. Зокрема, якщо біологічний матеріал береться з метою так званого персонального зберігання та можливого подальшого

¹⁰ Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, В.И. Крат, О.П. Печень и др. ; под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2015. 720 с. С. 212.

¹¹ Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с. С. 300–301.

¹² Мар'юк І.І. Захист соматичних прав людини в українському та зарубіжному законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/23981/%ce> (дата звернення: 27.12.2022).

¹³ Шишка О.Р. Соматичні права та перспективи розвитку їх в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 59. С. 284–292. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/23981/%ce> (дата звернення: 27.12.2022).

використання для власних потреб особи, від якої він походить чи для потреб близьких родичів, то правовий зв'язок не втрачається, а отже, особа може на власний розсуд розпоряджатися таким об'єктом, у межах не заборонених законом. Тобто такий біологічний матеріал наділений уречевленим характером і водночас тісно пов'язаний із особою, від якої він походить через його особистісний характер, бо наділений ознаками особистого немайнового права фізичної особи. До яких, зокрема Р.О. Стефанчук, відносять такі ознаки, як: тісний (нерозривний) зв'язок із особою-носієм, відсутність економічної природи походження та економічного змісту, спрямованість на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних чи інших нематеріальних потреб (інтересів) суб'єкта, а також немайнове благо як об'єкт таких правовідносин¹⁴.

Тісний зв'язок біологічного матеріалу з особою, від якої він походить, не викликає жодних сумнівів, оскільки він є носієм генетичної інформації особи, що дозволяє встановити зворотний зв'язок та дає доступ до особистої інформації про особу. Відсутність економічної природи та змісту зумовлена принципом заборони комерціалізації людського тіла та його частин, закріпленим на міжнародному рівні, спрямованість на задоволення фізичних (біологічних) чи інших нематеріальних потреб також має місце в нашому випадку. Оскільки, як у випадку передачі на персональне зберігання, метою є задоволення потреб замовника таких послуг зберегти біологічний матеріал, який йому може бути потрібний для покращення стану здоров'я, реалізації репродуктивних прав тощо, так само і донорство біологічного матеріалу є способом реалізації особистих немайнових прав фізичної особи (права на донорство), які мають немайновий характер.

Можливим є також варіант, коли особа передає свій біологічний матеріал для наукових досліджень і за її згодою цей матеріал та інформація, що з ним пов'язана, можуть бути анонімізованими без подальшої можливості розшифрування, що також

тягне за собою втрату правового зв'язку особи із таким об'єктом, оскільки вона вже втрачає право відкликання згоди на використання її анатомічного/біологічного матеріалу. Але водночас цей об'єкт продовжує бути «уречевленим», тобто перетворюється на річ, обмежену в цивільному обороті, бо користувач такого анатомічного/біологічного матеріалу у своєму праві користування та розпорядження таким об'єктом є обмежений нормами закону.

У разі передання біологічного матеріалу для досліджень із кодуванням даних, які у разі потреби можуть бути розкодовані, особа може висловити своє волевиявлення на отримання чи неотримання результатів таких досліджень і не втрачає право відкликання згоди на використання її біологічного матеріалу, а отже, і не втрачає правового зв'язку з об'єктом, який продовжує мати уречевлений зміст. У цьому випадку може застосовуватися концепція особистісного характеру права розпорядження таким уречевленим об'єктом.

Розпорядження відокремленим від організму людини біологічним матеріалом можливе шляхом дачі згоди на його знищення, зокрема це можливо, наприклад, внаслідок проведення різноманітних оперативних втручань, які тягнуть за собою видалення певних тканин, органів чи їх частин. Це може стосуватися також зразків тканин чи рідин, які беруться на аналіз у процесі діагностики чи лікування особи, під час пологів (пуповина, плацента) чи переривання вагітності (ембріон (плід)). Припинення правового зв'язку особи із її біологічним матеріалом у такий спосіб можливе лише за наявності її добровільної згоди на це. При цьому, якщо йдеться про кріоконсервовані ембріони, створені на замовлення пацієнтів-споживачів допоміжних репродуктивних послуг, право розпорядження такими ембріонами може бути реалізоване лише за взаємною згодою таких осіб, незалежно від наявності чи відсутності у них із ембріоном генетичної спорідненості. У випадку смерті одного із замовників чи розлучення подружжя-замовників може мати місце вимога одного із подружжя щодо припинення зберігання кріоконсервованих ембріонів, що рівнозначне вимозі про їх знищення, натомість розпорядження ними після смерті

¹⁴ Стефанчук Р.О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького ун-ту управління та права, 2006. 170 с. С. 96.

як з метою донорства, так і з репродуктивною метою одним із співрозпорядників можливе лише, якщо мало місце прижиттєве письмове розпорядження померлої особи на випадок її смерті. Проблемою тут є також відсутність норм, які б регулювали питання посмертної репродукції.

Крім того, існують також біологічні матеріали, які можуть бути відокремлені від організму людини без лікарської допомоги, як, наприклад, молочні зуби, зістрижене волосся, які можна зберігати довгий час без особливих умов, і це також буде володінням такими біологічними матеріалами. Охорона такого права володіння здійснюватиметься законодавством, оскільки такий біологічний матеріал, як і будь-який інший, є носієм генетичної інформації про особу, від якої він походить, і розпорядження ним може здійснюватися лише за її згодою.

Проаналізувавши можливі варіанти реалізації особою прав щодо відокремленого від неї анатомічного/біологічного матеріалу, що, без сумніву, виступає об'єктом цивільних прав, зроблено висновок про те, що в такому випадку не йдеться про існування в особи права власності як речового права на її біологічні матеріали, оскільки це за своєю суттю суперечить принципу заборони комерціалізації тіла людини. Незважаючи на «уречевлений» характер такого об'єкта, ми не можемо віднести його до майнових благ, оскільки він має тісний зв'язок із немайновими правами особи насамперед через те, що його невід'ємною складовою частиною виступає особиста інформація про особу, від якої він походить, в тому числі її генетичні дані.

Оскільки ЦК України не визначає правовий режим такого особливого об'єкта, як анатомічний/біологічний матеріал, як і не регулює межі розпорядження людськими ембріонами, вважаємо за доцільне доповнити Цивільний кодекс України статтю 179¹ «Людські анатомічні/біологічні матеріали та неімплантований ембріон» такого змісту:

«Анатомічні/біологічні матеріали та неімплантовані ембріони, отримані від особи/осіб (замовників репродуктивної програми) на підставі її/їх поінформованої згоди чи в інший, визначений законом спосіб, є особливими об'єктами цивільних прав.

Право розпорядження анатомічними/біологічними матеріалами та неімплантованими ембріонами людини, з яким особа/особи пов'язані особистими немайновими правами, належить виключно цій/цим особі/особам.

Відокремлені анатомічні/біологічні матеріали особи, яка не наділена повною цивільною дієздатністю, можуть бути передані законними представниками для зберігання та використання в її інтересах до досягнення особою, від якої вони походять, повної цивільної дієздатності. У випадку, якщо анатомічні/біологічні матеріали походять від недієздатної особи і були отримані на законних підставах з діагностичною чи лікувальною метою, законні представники можуть передати їх для дослідницьких потреб за умови дотримання вимог, встановлених спеціальним законодавством.

Втрата особистого зв'язку особи з її відокремленим анатомічним/біологічним матеріалом, внаслідок дозволеного нею повного знеособлення персональних даних, є підставою для виникнення права володіння, користування та розпорядження знеособленим біологічним матеріалом у суб'єкта, який отримав дозвіл на знеособлення, в межах встановлених законодавством та згодою особи, від якої біологічний матеріал походить. Генетичний аналіз такого анатомічного/біологічного матеріалу з метою реанонізації особи чи отримання даних про генетично споріднених з нею осіб забороняється.

Смерть особи не є підставою для автоматичного переходу прав на її відокремлений анатомічний/біологічний матеріал чи неімплантовані ембріони до суб'єкта, що здійснює його зберігання на законних підставах, крім випадку, коли особа в письмовій формі за життя розпорядилася щодо передачі прав на її відокремлений анатомічний/біологічний матеріал чи не імплантовані ембріони на випадок своєї смерті, якщо таке розпорядження не виходить за межі, встановлені законодавством та моральними засадами суспільства.

Анатомічні/біологічні матеріали та неімплантовані ембріони людини повинні використовуватися та зберігатися лише в таких умовах, щоб забезпечити їх безпеку та конфіденційність інформації, яку можна з них отримати.

Користування та розпорядження анатомічними/біологічними матеріалами та неімплантованими ембріонами людини з метою отримання прибутку забороняється.

Зазначене формулювання встановить чіткі межі використання людського анатомічного/біологічного матеріалу та ембріонів, а саме:

– вирішить проблему із переходом від законних представників прав розпорядження анатомічним/біологічним матеріалом дитини до неї самої з отриманням нею повної цивільної дієздатності;

– врегулює питання передачі біологічного матеріалу недієздатних осіб для важливих дослідницьких цілей;

– забезпечить права осіб, чиї біологічні матеріали зберігаються без знеособлення даних про них від несанкціонованого використання їх біологічного матеріалу та генетичних даних, що в них містяться;

– встановить заборону використання знеособленого анатомічного/біологічного матеріалу від незаконного отримання із нього шляхом генетичних досліджень інформації про особу носія цих генетичних даних чи генетично споріднених із нею осіб;

– врегулює специфіку переходу прав на анатомічний/біологічний матеріал, ембріони після смерті особи;

– встановить заборону комерціалізації людського анатомічного/біологічного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 року № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (дата звернення: 26.12.2022).

2. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.12.2022).

3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 26.12.2022).

4. Савицкая А.Н. Гражданская ответственность государственных органов за вред, причиненный их должностными лицами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1953. 18 с. С. 4.

5. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг ред. С.Г. Стеценка. Київ : Правова єдність, 2008. 507 с.

6. Медичне право України : збірник нормативно-правових актів / упоряд. і наук. ред. Н.Б. Болотіна. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 412 с. С. 121.

7. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс : підручник. 3-є вид., допов. Київ : Дакор, 2013. 672 с.

8. Спасибо-Фатеева І. Об'єкти права власності: напрями модернізації права України. *Право власності: європейський досвід та українські реалії* : збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). Київ, 2015. 324 с.

9. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія. Київ, 2005. 436 с. С. 215.

10. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, В.И. Крат, О.П. Печеный и др. ; под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2015. 720 с. С. 212.

11. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с. С. 300–301.

12. Мар'юк І.І. Захист соматичних прав людини в українському та зарубіжному законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/23981/%ce> (дата звернення: 27.12.2022).

13. Шишка О.Р. Соматичні права та перспективи розвитку їх в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 59. С. 284–292. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/23981/%ce> (дата звернення: 27.12.2022).

14. Стефанчук Р.О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького ун-ту управління та права, 2006. 170 с. С. 96.